

τρω, σελ. 575—578) γράφεται τὸ ὄνομα Ardavan ἢ Ardwan (Schroed.I, 4 πρβλ. καὶ Bochart Geogr. Sacr. IV, 10 καὶ Scalig. Emendat. Tempor. p. 585). Ἐκ τούτου τοῦ Ardavan ὁ Δεμάγιστρος (αὐτόθ.) ἐνόμισεν ὅτι καὶ ὁ Ἰώσηπος ἔγραψεν Ἀριφάνην, αὐτὸν δηλαδὴ τὸν ἱστορικὸν Ἀρτάπανον ἐννοῶν (τὸ γὰρ σύνηθες ὄνομα, τὸ Ἀρτάπανος, οὐχ εὐρίσκεται μετὰ τῶν ἄλλων συγγραφέων, ὅσους ὁ Ἰώσηπος ἠολίθησεν ὡς μεμνημονευκότας τῶν Ἰουδαίων). Τὸ δὲ Ἀριφάνης (λέγει) ὕστερον μετεπλάσθη εἰς τὸ Ἀριστοφάνης. (Οὕτως ἀναγινώσκειται καὶ νῦν ἐν τῷ κατ' Ἀπίων. α § κγ'. Ἐκδ. Ἡαν. Ἀριστοφάνην τοῦτον ἐξ Ἰωσήπου ἔγραψε καὶ Εὐσέβιος Εὐ. Πρ. Θ 268, ὅπου τινὲς ἔκριναν τρεπτέον εἰς τὸ Ἀριφάνης (βλ. Fabr. Bibl. Gr. Vol. 7 p. 348). Ἄλλ' ἢ τοῦ ὀνόματος τροπὴ πάντῃ περιττὴ δοκεῖ μοι καὶ ἀπίθανος. Ἀριστοφάνεις μνημονεύονται καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς καὶ ὁ Βυζάντιος, Καλλιμάχου καὶ Ζηνοδότου μαθητῆς, ὅστις ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παροικῶν ἠδύνατο μνημονεῦσαι καὶ τὰ τῶν Ἰουδαίων ἐν τινι τῶν ἀπολομένων αὐτοῦ συγγραφεῶν καὶ τοῦτον ἢ ἕνα τοιοῦτον Ἀριστοφάνην ὁ Ἰώσηπος ὠνόμασε. Τὸν δὲ Ἀρτάπανον ἀπαραλλάκτως ἔγραψε καὶ Κλήμης ἄπαξ καὶ τρίς ὁ Εὐσέβιος ἐκ τοῦ Πολυῖστορος. Ἐπειτα αὐτὸς ὁ Ἰώσηπος ἔγραψεν ἀκριβῶς τὰ Ἀρταβάζης καὶ Ἀρτάβανος ἐπὶ ἄλλων προσώπων (τ.α' σελ. 874 καὶ τ.β' σελ. 99). Τί μὴ προσομοίως ἔγραφε καὶ τὸ αὐτὸ σχεδὸν Ἀρτάπανος ἐπὶ τοῦ συγγραφέως, μετέβαλε δὲ τοῦτο εἰς τὸ Ἀριφάνης; Ἡ μήπως προεἰλετο, ὡς ἀκριβεστέραν, τὴν λεγομένην ἀρμενικὴν τοῦ ὀνόματος γραφὴν, τὴν Aravan (εἴ γε καὶ αὕτη ἀκριβής), παρὰ τὴν ἔκπαλαι παρ' Ἑλλησιν εἰθισμένην, Ἀρτάβανος καὶ Ἀρτάβαζος, ὡς ἔγραφον οὗτοι (καὶ αὐτὸς, ὡς εἶπομεν, ὁ Ἰώσηπος) τὸ παρὰ Μήδοις καὶ Πέρσαις καὶ αὐτοῖς Ἀρμενίοις ὁμοιόφωνον Ardawan; Εἰ δὲ καὶ τὸν ἱστορικὸν Ἀρτάπανον οὐκ ἐμνημόνευσεν ῥητῶς ὁ Ἰώσηπος (συμπεριλαβὼν ἴσως καὶ τοῦτον μετὰ τῶν ἄλλων, ὧν λέγει, «τῶν πολλῶν, ὧν αὐτὸς οὐ πᾶσιν ἐντετύχηκε τοῖς βιβλίοις» κ. Ἀπίων. α. § 23), ἀλλ' ὅμως ἀποχρῶσιν οἱ περὶ τὸν Πολυῖστορα διασώσαντες εἰς ἡμᾶς καὶ τὸ ὄνομα καὶ πολλὰ τῆς συγγραφῆς τοῦ Ἀρταπάνου».

Ἐν 137 σελ. τοῦ αὐτοῦ συγγράμματός του ὁ Οἰκονόμος ἀνασκευάζων τὴν βᾶσιν, ἐφ' ἧς εἶχον στηρίζει χρονολογικοὺς ὑπολογισμοὺς οἱ Hody καὶ Huet περὶ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν συνέγραψεν ὁ Ἀρτάπανος, παραθέτει, διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Ἰουδαῖος λόγιος εἶχεν ἀναγνώσει τὴν Γραφὴν, τμήματα ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων του καὶ προβαίνει εἰς ἀξιολόγους παρατηρήσεις. Οὕτω παρατηρεῖ ὅτι ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ δευτέρῳ ἀποσπασματι «Καισάν» γραπτέον «Γεσάν ἀντὶ Γεσέμ, Γεν. μς' 34», ἀντὶ τοῦ «Ἀθῶς» γραπτ. Πειθῶ Ἐξοδ. α 11. Ὁ Κ. Οἰκονόμος δὲν ἠσυχολήθη εἰδικώτερον μὲ τὸν Ἀρτάπανον, εἰμὴ μόνον διὰ νὰ δείξῃ ὅτι οὗτος εἶχε γνῶσιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων φιλολόγων καὶ θεολόγων μόνον ὁ Κ. Μερεντίτης ἔλαβε καὶ πάλιν εἰς χεῖράς του τὰ Ἀρταπάνεια ἀποσπάσματα, ἅτινα εἶχον καταστῆ θέμα ἐνδελεχοῦς μελέτης διὰ πολλοὺς σημαντικωτάτους ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἐρευνητάς. Θὰ ἠύχόμεθα ὁ Κ. Μερεντίτης νὰ συνεχίσῃ τὰς ὑπὸ αἰσίους οἰωνοὺς ἀρξαμένας ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου μελέτας καὶ δημοσιεύσεις του. Ἀπαρχὴν δὲ τῆς συνεχίσεως τῶν μελετῶν του θὰ ἦτο σκόπιμον νὰ ἀποτελέσῃ ἡ ἔκδοσις τοῦ κειμένου τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἀρταπάνου μετὰ πλήρους κριτικοῦ ὑπομνήματος.

Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ

* * *

H. H. SCULLARD, *Roman Politics* (220—150 B.C.), Oxford 1951.

Σκοπὸς τοῦ συγγραφέως εἶναι νὰ ἐξετάσῃ τὴν ἐν τῇ πολιτεῖᾳ δρᾶσιν τῶν ἀνδρῶν, οἱ ὅποιοι διεμόρφωσαν τὴν Ῥωμαϊκὴν πολιτικὴν κατὰ τὸν «πεντηκοντακαίτριετη χρόνον» (Πολύβιος 3, 4, 2), τὴν σημαντικωτάτην δηλονότι ἐκείνην

ἐποχήν, καθ' ἣν ἀπὸ πόλεως κυριάρχου τῆς Ἰταλίας ἡ Ῥώμη κατέστη ἡ ἡγεμονεύουσα τοῦ κόσμου δύναμις.

Λόγῳ ἐλλείψεως κυρίως σχετικῶν μαρτυριῶν καθίσταται λίαν δυσχερὴς ἡ ἐξέτασις τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς, ὃ δὲ Scullard, ὅστις κατηνάλωσε τὸν βίον αὐτοῦ σχεδὸν ὅλον εἰς τὴν μελέτην τῆς περιόδου ταύτης, εἶναι ἀναμφιβόλως ὁ πλέον ἀρμόδιος, ὅπως προβῆ εἰς τὴν ἔρευναν.

Βασικὸν βεβαίως ἔργον διὰ τὴν μελέτην τῆς Ῥωμαϊκῆς πολιτικῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους παραμένει τὸ βιβλίον τοῦ Fr. Münzer, *Römische Adelsparteien und Adelsfamilien*, Stuttgart 1920, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς μετ' ἀξιολόγου πράγματι συνθετικῆς ἱκανότητος ἐπιχειρεῖ νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐπιφανῶν Ῥωμαϊκῶν γενῶν εἰς τὰς γενικάς αὐτῆς γραμμάς.

Τὸ βιβλίον τοῦτο, ὡς καὶ τὰ πολυάριθμα προσωπογραφικὰ ἄρθρα τοῦ Münzer εἰς τὸν Pauly · Wissowa, χρησιμοποιεῖ βεβαίως ὡς ἀφετηρίαν ὁ Scullard, εἰσάγει ὁμως τὴν μέθοδον τοῦ Münzer εἰς ὁδοὺς λίαν παρακεκινδυνευμένας.

Τῆς μελέτης αὐτοῦ ἄρχεται ὁ Scullard δι' εἰσαγωγικοῦ κεφαλαίου (Introduction), ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξετάζεται ὁ τρόπος διακυβερνήσεως τῆς Ῥωμαϊκῆς πολιτείας ὑπὸ τῆς συγκλήτου. Τὸ βιβλίον εἶναι ἐφωδιασμένον διὰ πλουσίων παραρτημάτων (Appendices), ἔνθα διερευνῶνται τὰ σχετικὰ πρὸς τὰς πηγὰς, τοὺς λόγους τοῦ Κάτωνος, τὴν δίκην τῶν Σκιπιδίωνων κ. ἄ. ζητήματα.

Ταῦτα βεβαίως δὲν ἀποτελοῦν, εἰ μὴ τὸ συμπληρωματικὸν μόνον τμήμα τοῦ βιβλίου, καθ' ὅσον τὸ κύριον αὐτοῦ μέρος ἐκτίθεται εἰς τὰ δέκα τέσσαρα μακρὰ κεφάλαια, ἐν οἷς διερευνᾶται ἡ πολιτικὴ ἱστορία τῆς Ῥώμης ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος διὰ συστηματικῆς ἐξετάσεως τῆς πολιτικῆς διαμάχης τῆς διεξαγομένης ἐντὸς τῶν στενῶν κύκλων τῆς Ῥωμαϊκῆς nobilitas.

Τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν τὸ ἀξίωμα (auctoritas) συνήνωνε τὰ φιλικῶς πρὸς ἄλληλα διακείμενα γένη εἰς πολιτικὰς ὁμάδας (factiones) παροδικοῦ χαρακτῆρος, ἐνῶ ἡ κατ' αὐτῶν ἀντιπολίτευσις προεκάλει τὴν συγκρότησιν τῶν ἀντιπάλων φατριῶν.

Ἀποκλειστικὸς τοῦ Scullard (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 6—7) σκοπὸς ὑπῆρξεν ἡ ἀνασύνθεσις τῶν πολιτικῶν τούτων ὁμάδων καὶ τῶν φατριῶν, ὡς καὶ ἡ ἐπιρροή, τὴν ὁποίαν αὐταὶ ἤσκουν ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς Ῥωμαϊκῆς πολιτικῆς. Εἰς τοὺς δεσμούς δὲ τῆς συγγενείας, εἰς τὰς μεταξὺ τῶν principes civitatis συναπτομένης ἐπιγαμίας, ὡς καὶ εἰς τὰς σχέσεις τῶν πελατῶν (clientes) πρὸς τοὺς προστάτας (patroni), ἀνεζήτησεν ὁ συγγραφεὺς (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 2—3) τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐν λόγῳ φατριῶν, ὡς καὶ δὲ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνεύρῃ εἰς τὰς πηγὰς αὐτοῦ σχετικὰς πληροφορίας, κατέφυγεν εἰς τοὺς fasti, δεχόμενος ἐν προκειμένῳ ὅτι «ὀπότεν παρατηρηθῆ νὰ ἀνέρχωνται εἰς τὰς ἀρχὰς μέλη τοῦ Α γένους ὑπὸ τὴν προεδρίαν μελῶν τοῦ Β γένους, κατανόησις τις ὑφίστατο κατ' ἀνάγκην μεταξὺ τῶν δύο τούτων γενῶν» (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 5).

Ἄλλ' ἐνῶ αἱ ἀντιθέσεις αὐταὶ τῶν γενῶν εἶναι βεβαίως γεγονὸς ἀναμφισβήτητον, ἡ ἀνασύνθεσις ὁμως τῆς ὅλης πολιτικῆς ἱστορίας τῆς περιόδου ἐκ τῶν «β ω β ὦ ν π ρ ο σ ὶ π ω ν» τῶν fasti, τὴν ὁποίαν ἐπιχειρεῖ ὁ Scullard, εἶναι, νομιζομεν, λίαν ἐπισηφαλῆς, λόγῳ κυρίως τῆς ἀνεπαρκοῦς γνώσεως ἡμῶν περὶ τῶν πολιτικῶν ἀγώνων τῆς ἐποχῆς, ὥστε εἰμεθα πολλάκις ἠναγκασμένοι νὰ περιορισθῶμεν εἰς ὑποθέσεις ἐξ ἀναλόγων περιπτώσεων. Οὔτε ἄλλωστε τὰ πάντα ἐξηγοῦνται ἐκ τῆς διαμάχης ταύτης τῶν φατριῶν, ἐπειδὴ παράγοντες ἄλλοι, οἷον ἀντιμαχόμενα συμφέροντα, προσωπικαὶ φιλοδοξίαι, ὡς καὶ ὁ ἔντονος ἀνταγωνισμὸς, ὁ παρατηρούμενος ἐνίοτε καὶ μεταξὺ τῶν πλέον στενῶν συγγενῶν, παρέλθουν πολλάκις τὴν συγκρότησιν παρομοίων φατριῶν. Αἱ ἐπιγαμίαι δέ, εἰς τὴν συγκρότησιν τῶν ὁποίων ἀπέδωκεν ὁ Scullard πρωταρχικὴν σημασίαν, συνήπτοντο πολλάκις καὶ μεταξὺ τῶν πλέον ἀντιθέτων γενῶν, τοῦθ' ὅπερ ἀκριβῶς καὶ ἀνατρέπει αὐτὰς τὰς βάσεις τῆς μεθόδου του. Χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ σύναψις γάμου μεταξὺ τῆς Tertia, θυγατρὸς τοῦ Λευκίου Αἰμιλίου Παύλου, καὶ

του Μάρκου, υιού Κάτωνος του Τιμητού (πβλ. Πλούταρχου Κάτωνα 20, 12. Αιμίλιον Παύλον 21, 1), επί της τιμητείας (184—181) του όποιου εξέλεγή επίσης ύπατος (182 π.Χ.) ό Αιμίλιος, άν και οι δύο όστοι πολιτικοί άνδρες, συμφώνως τουλάχιστον πρός τον Scullard (ένθ' άνωτ. σελ. 170 κ.ά.), άνήκον εις άκρως άντιθέτους πολιτικές ομάδας.

Όθεν, παρά την βαθειαν γνώσιν του συγγραφέως περι των πολιτικών προβλημάτων της εποχής, ως και την καταπλήσσοσαν πράγματι έννημέρωσιν αυτού επί των προσωπογραφικών ίδις ζητημάτων, δέν δύναται, νομιζομεν, νά χρησιμοποιηθῆ διά την έρευναν ή έν προκειμένω μέθοδος του Scullard, όστις μετέβαλε δι' αύτης την δλην Ιστορίαν της σημαντικώτατης ταύτης περιόδου εις καθαρώς πολιτικήν, της συγκλητικής μάλιστα μόνον τάξεως, ήγνόησε δέ την εις τά κοινά συμμετοχήν των Ιππέων (equites) και του πλήθους (plebs), των όποιών ή δρᾶσις, άν και δέν ήτο βεβαίως έξ Ισου πρός την της Συγκλήτου σημαντική, πλην όμως υπήρξεν ούχι και άναξιόλογος.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Χ. ΣΑΡΙΚΑΚΗΣ

ΕΡΡ. ΣΚΑΣΣΗ, *Tethea και Tettigonia παρά Πλινίω. Γλωσσική ζήτησις.* (Πραγματεία της 'Ακαδημίας 'Αθηνών, τόμ. 24, άριθ. 3). 'Αθήναι 1960, σελ. 17.

Με την όλιγοσέλιδον αλλά πλουσιωτάτην εις περιεχόμενον πραγματείαν του ό 'Ακαδημαϊκός και όμότιμος καθηγητής της Λατινικής φιλολογίας έν τῷ 'Αθήναι Πανεπιστημίω 'Ερρ. Σκάσσης έρχεται νά παράσχη εις την νεωτέραν γενεάν των φιλολόγων άριστοτεχνικόν ύπόδειγμα κατά πάντα άκριβολογικής και γονιμωτάτης εις συμπεράσματα γλωσσικής ζητήσεως. Έν τῇ άνωτέρω σημειουμένη πραγματεία του λαμβάνει ως θέμα του την όρθην καταχώρισιν εις τά λατινικά λεξικά των λέξεων tethea, ortum ούδ. και tettigonia, ortum ούδ. έν σχέσει πρός τά τ ή θ υ α (τ ή θ ε α) και τ ε τ τ ι γ ό ν ι α του 'Αριστοτέλους άντι του πλημμελώς έχοντος tethea, ae θηλ. και tettigonia, ae θηλ. 'Αμφότεραι αι λατινικαι αύται λέξεις έχρησιμοποιήθησαν, ως γνωστόν, υπό μόνου του Πλινίου του πρσβυτέρου, μεταγραφείσαι ως ειχον εις την έλληνικήν, ή μεν πρώτη έξ αύτων πεντάκις, ή δέ δευτέρα άπαξ μόνον. 'Η έξέτασις του τιθεμένου θέματος παρέσχεν άφορμήν εις τον 'Ερρ. Σκάσσην νά έπιληφθῆ πάντων των σχετικών προβλημάτων και νά έλέγξη πολλά πλημμελώς έχοντα και χρίζοντα διορθώσεως και όρθης έρμηνείας.

Τό πρώτον μέρος τηςπραγματείας άφορᾷ εις την όρθην καταχώρισιν της λατινικής λέξεως tethea. Την ζήτησίν του άρχίζει ό 'Ερρ. Σκάσσης διά της έξετάσεως της χρήσεως και έτυμολογίας της άντιστοίχου έλληνικής λέξεως, ήτις φέρεται έν τοίς λεξικοίς υπό δύο τύπους: «τήθου» κατά την β' κλίσιν και «τήθος» κατά την τρίτην. Τών κατά την τρίτην κλίσιν τύπων, σημειοί ό 'Ερρ. Σκάσσης, ποιούνται χρῆσιν ό 'Όμηρος άπαξ ('Ιλ. Π 747 «τήθεα διφών», ένθα ό Σχολ. σημειοί: τήθεα' είδος όστρέων), ό 'Αριστοτέλης, ό Νίκανδρος, ό Πολυδεύκης, ό 'Αλκίφρων και ό Σουίδας. Οι κατά την δευτέραν κλίσιν τύποι άπαντούν παρ' 'Αριστοτέλει και παρά τῷ έκ της έν Καρία 'Αφροδισιάδος καταγομένω Ιατρῷ Ξενοκράτει, όστις έζησεν επί της εποχής του Νέρωνος και των Φλαβίων (54—96 μ. Χ.). Τό κείμενον του έν λόγω Ιατρού, σημειοί ό 'Ερρ. Σκάσσης, έχει έκδώσει μετά πολλών σημειώσεων ό 'Αδ. Κοραής έν Παρισίοις κατά τό 1814. 'Εξετάζει προσέτι ό 'Ερρ. Σκάσσης και την έτυμολογίαν της έλληνικής λέξεως ως και την έν αύτῇ παρατηρουμένην εναλλαγήν του υ και ε. Οι τύποι τήθος—τήθεα—τήθη έμφανίζουν κατά τον 'Ερρ. Σκάσσην σχηματισμόν άνάλογον πρός τους τύπους δένδρος—δένδρεα—δένδρη.

Προχωρεί είτα ή ζήτησις εις την έξέτασιν της έν τῇ λατινική γλώσση χρήσεως της λέξεως tethea. Αύτη άπαντᾷ μόνον παρά Πλινίω ως μεταγραφή του έλληνικού τήθεα—τήθθα πάντοτε κατ' όνομαστικήν υπό τον τύπον tethea. Έκ των λατινικών λεξικων άλλα μεν έχουν καταχωρίσει την λέξιν ως tethea, ae θηλ., άλλα ως πληθ. ούδ.